

PŘEDMLUVA

Leopold Procházka a první evropští buddhisté

Dušan Lužný

Rok narození Leopolda Procházky můžeme symbolicky nahlížet jako rok přelomový. Ve stejné době byla totiž ve Velké Británii publikována kniha, která značnou měrou přispěla k širší popularizaci buddhismu na Západě. Byla jím poema *Světlo Asie* (The Light of Asia) z pera Sira Edwina Arnolda (1832–1904), jež poněkud romanticky přibližuje život Siddhárthy Gautamy, tedy historického Buddha Šákjamuniho. Tato rozsáhlá báseň samozřejmě nebyla době prvním a jediným zdrojem, z něhož by případní zájemci mohli čerpat informace o Buddhovi a tradici jeho následovníků, neboť již v té době existovaly překlady některých buddhistických textů i akademické spisy, pojednávající o náboženských tradicích Východu. *Světlo Asie* však oslovilo svým uměleckým zpracováním a přístupem, který vyhovoval tehdejšímu (a nutno dodat, že z části i dnešnímu) přístupu k orientálním náboženstvím a kulturám.

V základu tohoto přístupu leží myšlenkový stereotyp, který je dnešními religionisty označován jako orientalismus a který spočívá ve dvou protikladných, ale vzájemně propojených představách o Orientu (a jiných kulturách vůbec). Na jedné straně je Orient vnímán jako kulturně méně rozvinutý, degradovaný, primitivní a hlavně nebezpečný prostor despotie a necivilizovanosti, a na straně druhé jako sféra, v níž se uchovávala autentická, skutečná a hluboká spirituální a filozofická moudrost, kterou západní kultura ztratila svou jednostrannou orientací na technickou racionalitu, a proto je potřeba tuto ztracenou moudrost hledat ve vzdálených východních zemích. Je více než pravděpodobné, že první zájemci o buddhismus svými kořeny vycházeli především z romanticko-okultního prostředí, v němž se mísilo rozčarování z vývoje moderní západní kultury s obdivným vzhlazením k Orientu.

Tato skutečnost je patrná i ze životních osudů prvních západních buddhistů. Jedním z nich byl Allan Bennett (1872–1923), který ve svých osmnácti letech četl Arnoldovo *Světlo Asie* a jehož počátky duchovního hledání byly úzce spjaty s esoterismem — byl členem Řádu Zlatého rouna a také Esoterické sekce Theosofické společnosti. Intenzivně se také zajímal o náboženství Keltů. Dnes nám to může připadat přinejmenším poněkud podivné, ale v druhé polovině 19. století skutečně mohl buddhismus s okultistickou magií splývat. Nutno dodat, že pro některé příslušníky západní kultury mají dodnes všechny tyto náboženské „jinakosti“ společný základ, resp. jsou chápány jako vyjádření jediné hluboce náboženské a mystické zkušenosti.

Stejně podivně může současným západním buddhistům připadat skutečnost, že Bennet byl učitelem známého okultisty Aleistera Crowleyho (1875–1947) a také byl silně závislý na heroinu (ten však nebyl v té době považován za nebezpečnou drogu a navíc jej Bennett používal ze zdravotních důvodů jako „lék“, pomáhající mu zvládat jeho astmatické onemocnění). Nicméně, roku 1898 odjel Bennett na Srí Lanku, kde se rozhodl, že se stane buddhistickým mnichem. V této ostrovní buddhistické zemi však bylo pro západní buddhisty obtížné dosáhnout ordinace a vstoupit do sanghy, a proto Bennett pokračoval ve své cestě až do Barmy, kde byl roku 1902 ordinován a získal mnišské jméno Ananda Metteya (skr. Ananda Maitreya). Jeho snahou bylo napomoci etablování buddhismu na Západě, což je mimo jiné patrné i ze skutečnosti, že v roce svého vstupu do mnišského řádu zveřejnil text *Základy západní sanghy* (The Foundation of the Sangha of the West) a o rok později založil Mezinárodní buddhistickou společnost (International Buddhist Society) — Buddhadasana samagama. V roce 1907 byla v Británii vytvořena pobočka této organizace pod názvem The Buddhist Society of Great Britain and Ireland, což můžeme chápat jako jeden z prvních významných kroků při šíření buddhismu do Evropy.

Bennett je však také spojen se vznikem mezinárodní buddhistické organizace, k níž se explicitně hlásil i Leopold Procházka. Byla jím International Buddhist Union, která spojovala řadu západních zájemců o buddhismus, mezi nimiž byli např. němečtí buddhisté Ernst Hoffman (později Lama Anagarika Govinda, 1898–1985) a spoluzakladatel Starobuddhistického společenství (Das Altbuddhistische Gemeinde) Georg Grimm, který svými knihami hluboce ovlivnil i Leopolda Procházku. Tím se dostáváme k hlavnímu zdroji Procházkových poznatků o buddhismu, kterým z velké části bylo německé prostředí. Procházka z něho získával velkou část překladů buddhistických textů a jejich výkladů, ale také vazbu na prostředí západních buddhistických mnichů žijících na Srí Lance.

Na Srí Lance v té době působil patrně nejvlivnější theravádský mnich západního původu a Procházkův vrstevník Nyanatiloka Thera (1878–1957), jehož původní světské jméno bylo Anton Gueth. V dětství byl hluboce přesvědčeným katolíkem, později jej však ovlivnil německý romantismus a na jeho základě si Gueth vytvořil specifickou podobu přírodního mysticismu. Do kontaktu s buddhismem se dostal zprostředkovaně díky četbě Arthura Schopenhauera a návštěvám teosofických přednášek. V sedmnácti letech se rozhodl nepožívat alkohol a nekouřit tabák, a nedlouho poté se stal z morálních důvodů vegetariánem. Jeho zájem o filozofii, náboženství a studium přírody se kombinovalo s jeho láskou k hudbě, neboť byl též úspěšným hudebním virtuózem. Při svých koncertních turné navštívil mimo jiné Alžír, Egypt a Indii. Sem přijel již rozhodnut stát se buddhistickým mnichem, přičemž netušil, že buddhismus v Indii prakticky neexistuje. Odcestoval proto poté na Barmu, kde se v roce 1903 stal buddhistickým

novicem a o rok později mnichem. Intenzivně studoval jazyk páli a překládal buddhistické texty do němčiny. V té době také napsal knihu *Slovo Buddhovo* (Das Wort des Buddha), v níž se pokusil vyjádřit základ Buddhovy nauky, na němž se mohou shodnout stoupenci různých buddhistických tradic.

Brzy se stal Nyanatiloka uznávaným učitelem a začal do sanghy přijímat další buddhisty západního původu. Pro historii českého buddhismu je důležité, že jedním z Nyanatilokových žáků byl i Martin Novosad (1908–1984), který byl ordinován v roce 1938 a získal mnišské jméno Nyanasatta Thera. V době Nyanasattova vstupu do sanghy již existovala široce proslulá Ostrovní poustevna (Island Hermitage), kterou založil Nyanatiloka s úmyslem vytvořit na Srí Lance vhodné prostředí určené západním zájemcům o théravádský buddhismus. Toto středisko skutečně navštívilo velké množství západních buddhistů a středisko se stalo též příkladem pro zakládání dalších obdobných meditačních center. Mezi těmi, kteří po jistou dobu v Ostrovní poustevně pobývali a byli také Nyanatilokou ordinováni, byl i Ernst Lothar Hoffmann, později známý jako Lama Anagarika Govinda. Společně v roce 1929 založili již zmíněnou organizaci International Buddhist Union, jejímž prezidentem se stal Nyanatiloka a generálním tajemníkem Govinda.

V tehdejší Evropě byl buddhismus již poměrně dobře zakořeněn. Existovalo značné množství překladů buddhistických pramenů, svoji činnost rozvíjela Theosofická společnost a aktivně působili jedinci, kteří ačkoliv nebyli ordinovanými mnichy, snažili se buddhismus šířit přednáškami i knižními publikacemi. Mezi těmi, kteří měli na Procházku značný vliv, patřili Paul Dahlke (1865–1928) a Georg Grimm (1868–1945). Lékař Dahlke i právník Grimm byli inspirováni četbou Schopenhauera a snažili se, stejně jako Leopold Procházka, v buddhismu najít racionální a morálně přijatelné vysvětlení moderního světa. Dahlke se jako přírodovědecky vzdělaný intelektuál snažil propojit principy homeopatické léčby, buddhismu a moderní vědy, čemuž odpovídala také jeho interpretace Buddhovy nauky. Tento přístup však nebyl přijatelný pro Grimma, který buddhismus nahlížel více mystičtěji a k výsledkům moderní přírodovědy se stavěl kritičtěji; přesto i on v duchu doby považoval buddhismus za „náboženství rozumu“.

Tím se vracíme k původnímu tématu tohoto krátkého úvodu — kdo byli první evropští (resp. západní) buddhisté a co spojovalo okultistu Benetta (Ananda Metteya), hudebníka Guetha (Nyanatiloka Thera), lékaře Dahlkeho, právníka Grimma a velkopodnikatele a vynálezce Procházku? Na základě studia počátků buddhismu na Západě lze vymezit tři typy prvních západních zájemců o buddhismus (tuto typologii vypracoval na základě studia šíření buddhismu v USA Thomas A. Tweed). Prvním je esoterický typ, do něhož bychom mohli zařadit ty z buddhistů, kteří byli silně ovlivněni theosofií, neoplatonismem, mesmerismem, spiritualismem a swedenborgiánstvím. Pro tento typ

je typická víra ve vyšší, skryté zdroje náboženské pravdy, které lze dosáhnout v hlubokých vnorech změněného stavu myšlení, přičemž toto poznání je tajné (okultní) a esoterické. Druhým je racionalistický typ, pro nějž je příznačné zdůrazňování racionálně diskurzivního charakteru buddhismu a chápání buddhismu jako svébytné podoby vědy. Sem patří ti, kteří k buddhismu přistupují spíše z agnostických či ateistických pozic a chápou buddhismus především jako návod k morálně přijatelnému praktickému jednání. Romantický (třetí) typ zahrnuje ty, kteří k buddhismu přistupují spíše z estetikých pozic, s velkým důrazem na citovost a imaginaci, přičemž jsou okouzleni exotičností buddhismu.

Tyto typy nám při studiu počátků buddhismu na Západě mohou sloužit jen jako hrubá pomůcka; je nutno studovat každý individuální příklad zvlášť. Je zřejmé, že u každého jedince bychom našli alespoň dílčí vlastnosti z každého typu a proto lze jen stěží konkrétní osobu bez jakýchkoliv pochybností zařadit do jednotlivého typu. Při dalším čtení této knihy se o tom může čtenář sám přesvědčit na případu člověka, který stál u zrodu buddhistické tradice v českých zemích, tedy Leopolda Procházky.

Knih, která se vám dostává do rukou, je jedním z prvních pokusů o zmapování dnes již poměrně členité krajiny buddhismu v českých zemích. V době Procházkovy života byl buddhismus chápán jednotně a příliš se nezohledňovaly historické a lokální varianty nebo specifčnosti jednotlivých tradic. Byla to doba jakéhosi buddhistického univerzalizmu, která se odrážela v pokusech o sjednocení všech buddhistů a vytvoření jakéhosi univerzálního buddhismu či panbuddhismu. Je příznačné, že nositeli tohoto snažení byli z velké části příslušníci západní kultury.

Dnes vidíme buddhismus jako směsici různorodých dílčích tradic. Zvláště zde na Západě máme jedinečnou příležitost nahlédnout tuto pluralitu bezprostředně, neboť svou niku zde buddhismus vyplňuje naprosto svobodně. Vedle sebe tak působí mnišská theravádská tradice i laická linie zaměřená na meditaci všímavosti, zenové tradice úzce spjaté s japonskými kláštery i „dharmoví tuláci“, skupiny tradičního i modifikovaného tibetského buddhismu. Západní buddhistická zahrada je dnes plná rostlin. Jeden z těch, kteří zasazovali první semínka, byl i Leopold Procházka.